

Авт.
Т 46

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ТРОФИМЕНКО Володимир Михайлович

УДК 343.13

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ
ОСОБИСТОСТІ В СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Спеціальність: 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків - 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор **Грошевой Юрій Михайлович**, завідувач кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент **Аленін Юрій Павлович**, завідувач кафедри кримінального процесу Одеської національної юридичної академії

кандидат юридичних наук, доцент **Янович Юрій Павлович**, доцент кафедри кримінального процесу Університету внутрішніх справ МВС України

Провідна установа:

Українська юридична академія

Інв. № 7910А

Інститут держави і права імені В.М.Корецького Національної академії наук України, м.Київ

Захист відбудеться "25" *квітня* 2000 р. о *15* годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м.Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: м. Харків, вул. Пушкінська, 77. *ll*

79 10 А

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Незалежна Україна відроджує національну правову систему, яка перш за все визнає загальнолюдські цінності, права і свободи громадян. Україна незворотно взяла за мету створення громадянського суспільства, додержуючись загальноприйнятих у світовому співтоваристві норм і стандартів щодо прав і свобод громадян, дбаючи про історичні та національні традиції.

У сучасних умовах реалізації судово-правової реформи, основною метою якої є створення судочинства охоронного типу, особливої актуальності набувають питання створення дійових механізмів, які можуть забезпечити реалізацію основного принципу правової держави, згідно з яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження та забезпечення прав і свобод - обов'язком держави.

Великого значення ці положення набувають для такої сфери правового регулювання, як кримінально-процесуальна діяльність, оскільки вона поєднана з втручанням в особисте життя громадян, обмеженням, у випадках, передбачених законом, їх прав і свобод, застосуванням заходів процесуального примусу.

Реалізація в кримінальному законодавстві принципів правової держави є органічною передумовою забезпечення прав і законних інтересів громадян, залучених до сфери кримінального судочинства. В цьому аспекті Україна послідовно втілює в життя міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини.

Проголошений і послідовно здійснюваний курс на поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, закріплення незалежності та самостійності судової влади перетворює суд на центральний і найбільш ефективний механізм захисту прав та свобод особистості, а процесуальні гарантії - дійовим засобом його ефективності.

Окремі питання цієї проблеми неодноразово були предметом досліджень багатьох українських вчених і практиків: Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, М.І. Бажанова, Л.О. Богословської, В.Д. Бринцева, Т.В. Варфоломеєвої, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, О.В. Капліної, В.О. Коновалової, В.І. Мариніва, І.Є. Марочкіна, М.М. Михєснка, В.Т. Нора, Н.В. Сібільової, М.І. Сірого, П.М. Рабіновича, А.Л. Ривліна, І.В. Тиричева, А.Р. Туманянц, Ю.В. Хоматова, Г.І. Чангулі, В.Ю. Шепітька, В.П. Шибіка, Ю.П. Яновича та ін., а також вчених і практиків інших країн СНД: В.П. Бож'єва, В.А. Бойкова, М.В. Вітрука, Т.М. Добровольської, Л.Д. Кокорєва, В.М. Корнукова, Е.Ф. Куцовой, О.М. Ларіна, О.О. Лукашевої,

П.А. Лупинської, Є.Г. Мартинчика, В.С. Нарсесянца, І.Л. Петрухіна, М.М. Полянського, В.М. Савицького, М.С. Строговича та ін. Не втратили свого значення і праці дореволюційних процесуалістів – А.Ф. Коні, І.Я. Фойницького.

Незважаючи на досить велику кількість наукових праць, в яких досліджувалися проблеми, пов'язані з гарантіями прав і свобод особистості у кримінально-процесуальній діяльності, в науці кримінального процесу відсутня єдність думок щодо поняття процесуальних гарантій, їх сутності, системи, видів. Крім того, питання кримінально-процесуальних гарантій особистості в стадії судового розгляду ще не були предметом комплексного дисертаційного дослідження.

Слід також зазначити, що в юридичній практиці, на жаль, непоодинокі випадки неправомірного обмеження прав і свобод особи, викликані як невизначеністю в теорії сутності кримінально-процесуальних гарантій особистості, так і недосконалістю правових механізмів реалізації цих гарантій.

Зміна орієнтирів у діяльності держави на утвердження і забезпечення прав і свобод людини тісно пов'язана із змінами у законодавстві. В зв'язку з цим новий Кримінально-процесуальний кодекс України має не тільки відповідати Конституції України та міжнародно-правовим стандартам, а й встановити такі правозахисні механізми, які б реально забезпечували неухильне додержання прав та законних інтересів громадян.

Наведеними обставинами й викликана актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планом наукових досліджень кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого і є складовою частиною цільової комплексної програми "Проблеми вдосконалення організації і діяльності суду та правоохоронних органів в умовах формування соціальної правової демократичної держави" (номер держреєстрації 0186.0.099031).

Мета і задачі дослідження. Основною метою цієї роботи є теоретичне осмислення місця і ролі кримінально-процесуальних гарантій в загальній системі правових гарантій, розробці на цій основі системи кримінально-процесуальних гарантій, а також механізмів їх реалізації.

Ця мета обумовила необхідність визначення таких задач:

- дослідити питання щодо кримінально-процесуальних гарантій особи як елемента правового статусу та їх роль у реалізації прав і свобод особистості у кримінальному судочинстві;

- з'ясувати місце цих гарантій в системі механізмів реалізації прав і основних свобод особистості;

- проаналізувати реалізацію кримінально-процесуальних гарантій в судовій практиці і виявити способи впровадження в кримінальне судочинство норм, закріплених у міжнародних актах, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України;

- запропонувати на підставі виявлених порушень прав особистості в кримінальному судочинстві науково-практичні рекомендації, спрямовані на посилення ефективності правозахисних механізмів у кримінально-процесуальній діяльності.

Методологічна основа дисертації. Відповідно до мети і задач дослідження в роботі використана сукупність дослідницьких методів сучасної теорії пізнання, заснованих на філософії розвитку загальнолюдських цінностей. Дослідження проводилось із застосуванням як загального діалектичного метода, так і спеціальних методів (порівняльно-правового, системно-структурного, функціонального, статистичного, соціологічного, логіко-юридичного тощо).

Теоретичною основою дослідження стали праці в галузі загальної теорії права, конституційного, міжнародного, кримінального, кримінально-процесуального права, а також соціології, політології, соціальної психології. В порівняльно-правовому аспекті досліджено законодавство України, Російської Федерації, Австралії, Англії, Республіки Беларусь, Німеччини, Казахстану, США, Франції, інших держав та постанови Пленуму Верховного Суду України, верховних судів деяких країн СНД, проекти КПК України, Республіки Беларусь, Російської Федерації, Модельний кримінально-процесуальний кодекс країн СНД. Проаналізовано конкретні справи Європейського Суду з прав людини, пов'язані з порушенням прав громадян у стадії судового розгляду. В історичному плані вивчено дореволюційне кримінально-процесуальне законодавство Російської імперії, Союзу РСР та союзних республік.

Нормативна база роботи охоплює: Конституцію України, положення Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, інших міжнародних пактів, ратифікованих Верховною Радою України, національне кримінальне, кримінально-процесуальне законодавство, законодавство інших галузей права.

Емпіричну базу дослідження складають матеріали 311 кримінальних справ, розглянутих судами Харківської, Київської, Полтавської, Чернігівської областей, а також офіційно опублікована практика Верховного Суду України, Європейського Суду з прав людини, статистичні дані.

Наукова новизна роботи визначається перш за все самою темою, яка ще не була предметом спеціального монографічного дослідження, а також порівняльним аналізом норм чинного кримінально-процесуального законодавства, їх практичною реалізацією у світлі положень Конституції України, а також ратифікованих Верховною Радою України міжнародно-правових документів у галузі прав людини, що дозволило запропонувати низку нових теоретико-практичних конструкцій, спрямованих на захист прав і основних свобод особистості у кримінальному судочинстві.

Новизну дослідження характеризують насамперед наступні його основні результати:

- уточнено поняття такої процесуальної категорії, як кримінально-процесуальні гарантії особи, під якими розуміється система або сукупність правових способів та засобів, що забезпечують усім і кожному рівні правові можливості для придбання та реального здійснення своїх прав і свобод при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ. З'ясовано співвідношення інтересів правосуддя та інтересів особистості у сфері кримінального судочинства;

- відповідно до норм Конституції України, міжнародно-правових актів з прав людини з'ясовано специфіку нормативного змісту правових гарантій як кримінально-процесуальної категорії, їх сутність, цілі, задач, а також функціональне призначення. В зв'язку з цим підтримується класифікація кримінально-процесуальних гарантій на: гарантії правосуддя і гарантії прав і законних інтересів особистості;

- простежена специфіка нормативного змісту принципів кримінального процесу в стадії судового розгляду в аспекті захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, зокрема:

- а) наводяться аргументи на користь того, що відповідно до положень ст.59 Конституції України як принцип кримінального процесу слід розглядати право особи на судовий захист, зміст якого охоплює не тільки право підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) на захист, а й право всіх осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, на кваліфіковану правову допомогу і захист їх прав та законних інтересів;

- б) підкреслюється, що принцип змагальності в стадії судового розгляду не тільки забезпечує реальність захисту прав і законних інтересів особистості, а й найвищою мірою визначає структуру стадії судового розгляду, а також процесуальні повноваження суду в досліджуваній стадії судочинства;

- в) робиться висновок про те, що в новому кримінально-процесуальному законодавстві суд повинен бути позбавлений права так

званих “обвинувачених повноважень” (право порушувати кримінальну справу; збирання за власною ініціативою, обвинувачених доказів тощо). Разом з тим суд повинен активно сприяти реалізації права на захист, що передбачає і збирання доказів, незалежно від позиції сторін, які спростовують доводи обвинувачення;

г) відмічається, що з метою забезпечення права підсудного на захист в новому Кримінально-процесуальному кодексі України слід змінити чинний порядок вирішення заявлених клопотань. Пропонується класифікувати клопотання залежно від яких саме обставин вони заявлені: на клопотання які потребують негайного вирішення, та клопотання вирішення яких суд може відкласти до закінчення судового слідства;

г) уявляється, що закріплене в ст.323 проекту КПК України право суду в разі повного визнання підсудним своєї вини здійснити перехід до судових дебатів, не відповідає нормативному змісту принципів кримінального процесу (право на судовий захист, встановлення об'єктивної істини). Запропоновані процесуальні ситуації, за наявності яких суд може скоротити судове слідство, наприклад якщо певні докази, одержані в досудових стадіях, не піддаються сумніву судом та учасниками судового розгляду;

д) конкретизується право на справедливий і відкритий судовий розгляд упродовж розумного строку (ст.6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод). На підставі принципів недоторканності особи та презумпції невинуватості вказується на необхідність встановити граничні строки розгляду справи у суді першої інстанції, та строки тримання підсудного під вартою. Вважається, що строк розгляду справи в суді першої інстанції не може перевищувати строку попереднього слідства. В разі необхідності цей строк може бути продовжено вищестоящим судом за вмотивованим клопотанням суду першої інстанції, з обов'язковим зазначенням строку, на який він продовжується. Строк тримання підсудного під вартою під час судового розгляду кримінальної справи також не може перевищувати відповідних строків тримання під вартою обвинуваченого, встановлених на стадії попереднього розслідування;

- обґрунтовується висновок про необхідність закріпити в законі право потерпілого (його представника) на участь у справах публічного обвинувачення як субсидіарного обвинувача;

- відмічається доцільність закріплення в законодавстві процесуальних механізмів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Зокрема відмічається, що серед засобів захисту осіб, які сприяють судочинству, пріоритет повинен віддаватися організаційно-технічним;

- робиться висновок про доцільність обмеження компетенції одноосібного судді при здійсненні судового контролю за неправмірністю рішень, які обмежують недоторканість особистості у досудових стадіях кримінального процесу і при розгляді справи у суді першої інстанції, лишивши в його провадженні кримінальні справи про злочини невеликої і середньої тяжкості, за які законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше трьох років;

- аргументується недоцільність у сучасних умовах введення в Україні суду присяжних;

На підставі дисертаційного дослідження пропонується внести низку змін та доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України, спрямованих на посилення ефективності реалізації прав і законних інтересів підсудного, потерпілого та свідка, а також забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: розширити підстави для проведення закритого судового розгляду за ініціативою сторін, якщо це не суперечить інтересам правосуддя; під час допиту з дозволу суду надати можливість підсудному радитись зі своїм захисником, а потерпілому та свідку – з адвокатом; розширити права потерпілого в судовому засіданні — надати йому право виступати в судових дебатах по всіх категоріях кримінальних справ, і в цьому разі потерпілий не повинен бути пов'язаний позицією державного обвинувача; доповнити перелік прав свідка правом залучати до участі у справі адвоката; конкретизувати процесуальний механізм прийняття рішень уповноваженими на те особами при застосуванні заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції дисертанта можуть бути використані при розробці проекту Кримінально-процесуального кодексу України; підготовці проектів постанов Пленуму Верховного Суду України; у практичній діяльності прокурорів, суддів; навчальному процесі під час вивчення курсу кримінального процесу та спецкурсів; підготовці науково-практичних посібників, методичних вказівок.

Особистий внесок дисертанта. Для одержання певного наукового результату автор проаналізував і критично осмислив низку нормативних джерел, наукових досліджень, узагальнив судову практику, обґрунтував теоретичні положення і запропонував практичні рекомендації, спрямовані на реалізацію та ефективний захист прав і свобод особистості у кримінальному судочинстві.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана на кафедрі кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, схвалена її науковцями і рекомендована до

захисту.

Основні положення, висновки та рекомендації роботи доповідались на міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (по матеріалах Харківської та Полтавської областей)” (Харків, 1999 р.) та навчальному семінарі “Права людини та основні свободи у судовому процесі: конституційний та міжнародний аспекти” (Київ, 22 листопада – 3 грудня 1999 р.). Результати дослідження використовуються в навчальному процесі, а також у науково-дослідницькій роботі кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Публікації. За темою дисертації автором опубліковано п'ять статей, три з них у фахових виданнях.

Структура роботи. Загальний обсяг дисертації 188 сторінок. Робота складається із вступу, трьох розділів, які включають шість підрозділів, висновків і списку використаних літературних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовуються актуальність теми, а також теоретична і практична значущість роботи, її методологічні, теоретичні і нормативні основи, новизна дослідження; формулюються положення, що виносяться на захист, вказуються апробація результатів дослідження, його структура.

Розділ 1 “Кримінально-процесуальні гарантії особистості та їх система” складається з двох підрозділів, в яких розглядаються взаємопов'язані питання щодо сутності, системи та функціонального призначення кримінально-процесуальних гарантій в сучасних правових взаємовідносинах держави і особистості, в тому числі у сфері кримінального судочинства.

У **підрозділі 1.1.** “Поняття та сутність кримінально-процесуальних гарантій” на основі аналізу відповідних праць з теорії права (А.П. Заєць, С.А. Комаров, В.О. Котюк, Є.А. Лукашева, М.І. Матузов, В.С. Нарсесянц та ін.) розкриваються найважливіші аспекти взаємовідносин особистості і держави. З огляду на те, що ці взаємовідносини виникають лише з моменту набуття особистістю правового статусу, акцентується увага на видах цієї категорії та її структурі. Поділяючи точку зору тих вчених, які вважають правовий статус об'єктивною категорією в тому розумінні, що його зміст визначається взаємовідносинами особи і суспільства, громадянина і держави (В.М. Корнуков, Є.Г. Мартинчик та ін.), здобувач розглядає гарантії прав і законних інтересів особистості як обов'язкові

елементи структури цієї категорії і вважає, що тільки через систему гарантій можна реально реалізувати свободи, права та обов'язки людини і громадянина.

При реформуванні чинного законодавства, з метою приведення його у відповідність до Конституції України, необхідно закріпити в кримінально-процесуальному законодавстві найбільш повно процесуальні механізми, за допомогою яких особа може реально реалізувати свої права і законні інтереси у кримінальному судочинстві. Однією з головних умов реалізації цих положень є незалежний суд. Відмічаються особливості здійснення правосуддя і судового контролю за правомірністю рішень, які приймалися у досудових стадіях.

У цьому аспекті розглядаються питання, пов'язані з поняттям та предметом кримінально-процесуальних гарантій, їх сутність.

Відмічається, що кримінально-процесуальними гарантіями прав особи, є система або сукупність способів та засобів, які забезпечують усім та кожному рівні правові можливості для надбання, та реального здійснення своїх прав та свобод у кримінальному судочинстві.

Гарантії пов'язують в одне ціле і правове і фактичне положення людини в суспільстві, служать вираженням соціальної свободи, відповідальності і активності громадян.

Обґрунтовується необхідність для визначення сутності кримінально-процесуальних гарантій розглядати їх існування як системи. Ця система включає в себе не тільки кримінально-процесуальні норми, що закріплюють нормативний зміст принципів кримінального судочинства, права і обов'язки суб'єктів, юридичну, в тому числі кримінально-процесуальну, відповідальність за невиконання чи неналежне виконання покладених на них обов'язків, а й їх фактичну процесуальну діяльність, а також вимоги, що ставляться до цієї діяльності нормами моралі.

У **підрозділі 1.2.** "Система кримінально-процесуальних гарантій, їх функціональне призначення" дисертант, критично осмисливши висловлені у спеціальній літературі погляди на систему кримінально-процесуальних гарантій (А.Д. Бойков, С.М. Гробов, М.І. Суворов, М.М. Тищенко та ін.), обґрунтовує положення про те, що конституційний статус особистості, закріплений у другому розділі Конституції України, та завдання судочинства визначають сутність кримінально-процесуальних гарантій та їх функціональне призначення. За цими підставами кримінально-процесуальні гарантії, що розглядаються в дисертації як відносно самостійні елементи системи, класифікуються на гарантії правосуддя і гарантії прав і законних інтересів особистості. Простежується їх взаємозв'язок та взаємозалежність.

Розглядаючи проблеми реалізації кримінально-процесуальних гарантій прав і законних інтересів підсудного, потерпілого та інших учасників судового розгляду, здобувач відмічає, що їх функціональне призначення полягає в забезпеченні реальної кримінально-процесуальної активності цих суб'єктів при дослідженні фактичних обставин справи і прийнятті судом правомірних процесуальних рішень.

Розділ 2 “Кримінально-процесуальні гарантії прав підсудного та механізми їх реалізації” складається з двох підрозділів, в яких визначаються місце та роль стадії судового розгляду як гарантії прав та законних інтересів особистості, а також питання, пов'язані з кримінально-процесуальними гарантіями прав підсудного і проблемами їх реалізації в суді першої інстанції з урахуванням загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

У підрозділі 2.1. “Стадія судового розгляду як гарантія прав і законних інтересів особистості” розглядаються роль суду і стадії судового розгляду в системі кримінально-процесуальної діяльності.

На підставі особливостей здійснення правосуддя в кримінальних справах, визначені ті повноваження суду, які в першу чергу забезпечують реалізацію прав і законних інтересів особистості (роз'яснення учасникам судового розгляду їх прав і обов'язків, вирішення клопотань та ін.). Ця проблема розглядається під кутом зору співвідношення чинного кримінально-процесуального законодавства України і міжнародно-правових норм.

Зазначається, що для розкриття сутності таких повноважень необхідно дослідити особливості нормативного змісту принципів кримінального судочинства в стадії судового розгляду (В.А. Лазарева, В.В. Молдован, М.І. Сірій, І.В. Тирічев, Г.І. Чангулі та ін.), і, оскільки ці повноваження спрямовані на гарантування ефективної реалізації та відновлення порушених прав особистості, а також у зв'язку з тим, що вони обумовлюють правомірність і справедливість рішень, які приймаються судом, вони найповніше реалізуються в цій стадії.

Виходячи з цього, автор простежує специфіку нормативного змісту принципів як судоустрою (незалежності та неупередженості суду, змагальності, рівності сторін перед законом і судом та ін.), так і кримінально-процесуальних (змагальності, презумпції невинуватості, забезпечення підсудному права на захист та ін.) в діяльності суду першої інстанції.

Обґрунтовується положення про те, що змагальність з урахуванням інших принципів визначає структуру стадії судового розгляду і повноваження суду в цій стадії.

Простежуючи повноваження суду при здійсненні судового контролю за неправомірністю рішень, які обмежують недоторканність особистості, в досудових стадіях кримінального процесу і повноваження при розгляді справи у суді першої інстанції, робиться висновок про доцільність обмеження компетенції одноосібного судді, лишивши в його провадженні кримінальні справи про злочини невеликої і середньої тяжкості, за які законом передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше трьох років.

З урахуванням економічного і політичного становища України та незавершеності процесу реформування кримінально-процесуального законодавства дисертант вважає за передчасне введення в Україні суду присяжних.

Підрозділ 2.2. "Особливості реалізації кримінально-процесуальних гарантій прав підсудного в стадії судового розгляду" присвячено дослідженню механізмів реалізації кримінально-процесуальних гарантій прав підсудного в стадії судового розгляду.

На підставі аналізу висловлених у процесуальній теорії поглядів на місце і роль суду в процесі встановлення допустимості, належності, достовірності і достатності доказів (А.Д. Бойков, В.С. Зеленецький, М.М. Михеєнко, С.Б. Рамазін, С.А. Пашин, В.М. Савицький, Н.В. Сібільова та ін.), здобувач вважає, що хоча відповідно до принципу змагальності суд не може підміняти обвинувача чи захисника при здійсненні ними їх функцій, але все ж він повинен активно сприяти реалізації права підсудного на захист, що передбачає необхідність активно встановлювати всі обставини справи, особливо якщо вони стосуються встановлення тих обставин, що спростовують висновки обвинувачення, про що слід прямо вказати в новому Кримінально-процесуальному кодексі України.

У зв'язку з цим, автор уточнює положення, в свій час запропоноване А.Л. Ривлініним, згідно з яким достовірність висновків суду певною мірою обумовлює його активність по встановленню фактів, що входять у предмет доказування з кримінальної справи, і відмічає, що ця активність не може бути спрямована на збирання доказів обвинувачення.

Звертається увага на те, що як принцип кримінального процесу слід розглядати право особи на судовий захист, зміст якого відповідно до положень ст.59 Конституції України охоплює не тільки право підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) на захист, а й право всіх осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, на кваліфіковану правову допомогу і захист їх прав та законних інтересів.

Практика Європейського Суду з прав людини і національна судова

практика свідчать про доцільність розширення підстав для проведення закритого судового розгляду за ініціативою сторін, якщо це не суперечить інтересам правосуддя. В зв'язку з цим пропонується внести певні зміни до ч.2 ст.20 Кримінально-процесуального кодексу України.

Вказується на необхідність реформування інституту повернення справ на додаткове розслідування, передусім на обмеження можливості повернення судом справи на додаткове розслідування з власної ініціативи. Пропонується доповнити ст. 246 КПК України правилом, згідно з яким повернення справи на додаткове розслідування за п.п. 1 і 3 можливе тільки за клопотанням сторін.

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (п.1 ст.6) закріплює право особи бути судимою протягом розумного строку. В своїх рішеннях Європейський Суд з прав людини [Коррігліано проти Італії". Рішення від 10 грудня 1982 р. (№51); "Ціммерман і Штейнер проти Швейцарії". Рішення від 13 липня 1983 р. (№66) тощо] неодноразово відмічав, що недодержання "розумного строку" пов'язане з порушенням принципів недоторканності особи і презумпції невинуватості. Дисертант пропонує встановити у новому кримінально-процесуальному законодавстві строки розгляду справи у суді першої інстанції та строки тримання підсудного під вартою під час судового розгляду. Ці строки, на думку здобувача, не можуть перевищувати відповідних строків, встановлених на стадії попереднього розслідування. В разі необхідності ці строки можуть бути продовжені вищестоящим судом за вмотивованим клопотанням суду першої інстанції, з обов'язковим зазначенням строку, на який вони продовжуються.

З врахуванням особливостей реалізації принципів кримінального процесу (право на судовий захист, встановлення об'єктивної істини) у стадії судового розгляду здобувач вважає, що закріплене в ст.323 проекту КПК України право суду, у разі повного визнання підсудним своєї вини, здійснити перехід до судових дебатів, не відповідає нормативному змісту цих принципів. Запропоновані процесуальні умови, за наявності яких суд може скоротити судове слідство, тобто не проводити його в повному обсязі.

Важливою гарантією додержання прав та законних інтересів особистості є процесуальна рівноправність сторін, яка повинна розглядатися в двох аспектах: 1) як процесуальна рівноправність сторони обвинувачення і сторони захисту в даній процесуальній стадії відносно одна до однієї; 2) як процесуальна рівноправність між суб'єктами (учасниками), що представляють цю сторону. В зв'язку з цим обгрунтовується необхідність внесення змін до чинного КПК України (ч.2

ст.20, ч.2 ст.46, ст.47, ст.49, ст.246, ст.296, ст.318).

Виходячи з нормативного змісту принципу права особи на судовий захист, дисертант вважає за необхідне під час допиту в судовому засіданні, з дозволу суду, надати можливість підсудному, потерпілому і свідку право радитись зі своїм захисником (представником).

Вважається доцільним розширити перелік підстав (ч.2 ст.46 КПК України), при наявності яких обов'язкова участь у справі захисника. До даних обставин повинні бути додані й ті випадки, коли обвинувачений знаходиться під вартою, а також, у силу складності обставин справи, коли очевидно, що підсудний (обвинувачений) сам не зможе здійснити захист своїх прав і законних інтересів. У цьому випадку рішення повинен приймати суддя, або органи, які ведуть кримінальне судочинств, з урахуванням обставин справи і враховуючи можливі клопотання.

Автор, досліджуючи питання взаємовідносин між захисником і підсудним в зв'язку з обранням засобів захисту від пред'явленого обвинувачення, вважає, що захисник має право не погоджуватись з позицією про визнання підсудним своєї вини, коли він упевнений, що це визнання не відповідає зібраним у справі доказам. На право зайняття такої позиції адвокатом вказують і результати узагальнення судової практики. Так, у 123 кримінальних справах підсудний визнав свою винну. З яких 23 справах адвокат зайняв протилежну позицію й наполягав на виправдувальному вирокі. В результаті цього, у 3 випадках суддя своєю постановою направив справу на додаткове розслідування, з яких дві справи були закриті з реабілітуючих підстав - за недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину.

Простеживши реалізацію у судово-слідчій практиці належних учасникам судового розгляду прав на заявлення клопотань, у дисертації аргументується необхідність уточнення порядку і строків розгляду цих клопотань і пропонується класифікація останніх на клопотання, що потребують негайного вирішення, та клопотання, вирішення яких суд може відкласти до закінчення судового слідства.

Розділ 3 "Питання реалізації кримінально-процесуальних гарантій потерпілого і свідка в стадії судового розгляду" присвячено висвітленню найбільш істотних положень, що стосуються специфіки реалізації потерпілим та свідком гарантій їх прав і законних інтересів у суді першої інстанції, а також умов забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві.

В підрозділі 3.1. "Кримінально-процесуальні гарантії прав

потерпілого і свідка у стадії судового розгляду і механізми їх реалізації” дисертант перш за все зупиняється на моменті визнання особи потерпілим та видах шкоди, завданої злочином, зокрема на питаннях, пов’язаних з моральною шкодою.

В роботі відмічається, що ефективність реалізації прав і законних інтересів потерпілого прямо залежить від моменту визнання такої особи потерпілим. Підтримується точка зору тих вчених (М.І. Гошовський, П.С. Дагель, О.П. Кучинська та ін.), які вважають, що особа повинна визнаватися потерпілим не тільки тоді, коли злочином їй заподіяна будь-яка реальна шкода, а й тоді, коли злочином створюється загроза настання такої шкоди.

Аналіз матеріалів судово-слідчої практики свідчить, що у випадках, коли кримінальна справа порушується не за заявою потерпілого, досить часто особа визнається потерпілим лише після пред’явлення обвинувачення, а інколи й після закінчення попереднього розслідування. Так, з вивчених кримінальних справ, на попередньому слідстві було визнано потерпілими лише 83,9% осіб, що постраждали від злочинів, з них 18,4% - до появи у справі обвинуваченого. На думку дисертанта, така практика є недопустимою.

Пропонується у ст.49 КПК України закріпити обов’язок органів, які ведуть кримінальне судочинство, визнати особу потерпілим як тільки буде встановлено, що їй злочином заподіяна або могла бути заподіяна шкода. Такий обов’язок повніше гарантуватиме реалізацію прав і законних інтересів потерпілого і сприятиме його активності в досудових стадія кримінального процесу.

Звертається увага на те, що будь-яке протиправне діяння завжди спричиняє моральну шкоду. В зв’язку з цим наводяться аргументи на користь того, що потерпілим може бути визнано і юридичну особу. Зазначається, що в ч.1 ст.49 КПК України слід закріпити базове поняття потерпілого як особи (фізичної або юридичної), законним інтересам якої злочином заподіяна шкода, а також особи, права і інтереси якої поставлені під загрозу замахом на злочин і яка визнана органами попереднього розслідування або судом потерпілим по даній кримінальній справі.

З урахуванням висловлених у юридичній літературі поглядів (А.М. Еделевський, В.В. Жуйков, О.В. Капліна, В.Т. Нор, С.І. Шімон та ін.) пропонуються можливі способи компенсації шкоди, завданої злочином потерпілому в кримінальному судочинстві України.

Представляється, що необхідно розробити певну схему обчислення суми відшкодування моральної шкоди, яка повинна визначається судом з

урахуванням суті позовних вимог, характеру діяння особи, що заподіяла шкоду, фізичних або моральних страждань потерпілого, а також інших негативних наслідків завданих злочином, а також при необхідності вказати верхню межу цієї суми.

У відповідності зі ст. 13 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою вважається доцільним створення національних фондів для надання компенсації жертвам злочинів. При необхідності в цих випадках можуть створюватися і інші фонди, в тому числі в тих випадках, коли держава, громадянином якої є жертва, не в змозі відшкодувати останній заподіяну їй шкоду. Джерелом фінансування таких фондів може бути частина відрахованих до бюджету сум з реалізації конфіскованого майна, стягнутих штрафів за кримінальні і адміністративні правопорушення, а також особисте страхування, страхування майна та ін.

При дослідженні гарантій та механізмів реалізації прав і законних інтересів особистості відмічається, що особливість реалізації потерпілим своїх прав полягає в тому, що посадові особи, які ведуть кримінальний процес, повинні точно і неухильно виконувати свої обов'язки по забезпеченню прав і законних інтересів потерпілого.

Простежуючи процесуальне становище потерпілого і цивільного позивача, здобувач відмічає, що останній необгрунтовано позбавлений низки прав, якими наділений потерпілий. Дисертант вважає, що для вирішення цієї проблеми слід розширити права цивільного позивача або об'єднати ці процесуальні фігури.

З метою вдосконалення процедури судового розгляду в аспекті захисту прав і свобод особистості, на думку автора, необхідно підвищити активність участі потерпілих в цій стадії кримінального процесу. Обгрунтовується висновок про доцільність закріплення в законі права потерпілого (його представника) на участь у справах публічного обвинувачення як субсидіарного обвинувача, що включає в себе, зокрема: право особи бути ознайомленою з матеріалами справи з моменту визнання її потерпілим; в разі відмови прокурора від обвинувачення потерпілий може наполягати на продовженні судового розгляду; право брати участь у судових дебатах.

Значна увага приділена вивченню питань щодо реалізації правового статусу свідка в стадії судового розгляду. Зокрема, акцентується увага на питаннях, пов'язаних з імунітетом свідка в кримінальному провадженні, та на специфіці його процесуального статусу.

Автором обгрунтовується положення, згідно з яким для успішної

реалізації наданих свідку прав в КПК потрібно передбачити можливість останньому мати адвоката (представника) та встановити повноваження адвоката свідка при розгляді кримінальних справ.

У **підрозділі 3.2.** “Кримінально-процесуальні заходи забезпечення безпеки потерпілого і свідка в кримінальному судочинстві” відмічається, що важливою гарантією встановлення об’єктивної істини у справі є забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Досліджуються питання, пов’язані з правильним розумінням змісту поняття безпеки, яке похідне від адекватного з’ясування сутності безпеки, в зв’язку з чим і перше, і друге поняття повинно визначатись у взаємозв’язку і взаємозалежності. Визначаються об’єкт і предмет захисту при забезпеченні безпеки суб’єктів кримінального процесу.

Аналізуючи наукові напрацювання у цій сфері, кримінально-процесуальне законодавство України та інших країн, автор докладно зупинився на системі можливих заходів забезпечення безпеки суб’єктів кримінального процесу, процесуальному порядку прийняття рішень про застосування цих заходів та особливостях такого застосування.

На цій підставі обґрунтовується висновок про необхідність, при забезпеченні безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, застосовувати переважно організаційно-технічні засоби, наприклад, видача документів на чуже ім’я, переселення в іншу місцевість, охорону особи оперативними працівниками тощо.

Відмічається, що рішення про застосування заходів безпеки органи, які ведуть кримінальне судочинство, можуть прийняти в разі заяви чи повідомлення про загрозу безпеці вищезазначених осіб або за власної ініціативою, але у будь-якому разі ці органи повинні отримати згоду особи, яку охороняють, на застосування певних заходів безпеки.

У **висновках** дисертаційного дослідження сформульована низка концептуальних положень щодо поняття кримінально-процесуальних гарантій, їх системи, сутності та функціонального призначення, а також наведені пропозиції по вдосконаленню кримінально-процесуального законодавства стосовно гарантування прав і законних інтересів підсудного, потерпілого та свідка у стадії судового розгляду.

Основні положення роботи викладені у таких публікаціях:

1. Каплина О.В., Трофименко В.М. Проблемы соотношения уголовно-процессуальных гарантий правосудия и прав личности // Актуальные проблемы государства и права. Сб. науч. тр. юрид. института Одесского госуниверситета им. И.И. Мечникова. - Одесса, 1996. - Выпуск 3. - С.53-57. - 0,4 друк.арк.

2. Трофименко В.М. Проблемы реализации прав потерпевшего и их гарантий в стадии предварительного расследования // Актуальные проблемы государства и права. Сб. науч. тр. юрид. института Одесского госуниверситета им. И.И. Мечникова. - Одесса, 1997. - Выпуск 4. - С. 198-203. - 0,4 друк.арк.

3. Трофименко В.М. Уголовно-процессуальные гарантии в системе правового статуса личности // Актуальные проблемы государства и права. Сб. науч. тр. юрид. института Одесского госуниверситета им. И.И. Мечникова. - Одесса, 1998. - Выпуск 5. - С. 114-119. - 0,4 друк.арк.

4. Трофименко В.М. Уголовно-процессуальные гарантии и их система // Проблемы совершенствования украинского законодательства и повышение эффективности правоприменительной деятельности: Темат. сб. научн. тр. / Отв. редактор Н.И. Панов. - Харьков: Национальная юридическая академия Украины. - 1997. - С.170-175. - 0,4 друк.арк.

5. Трофименко В.М. Деякі проблеми реалізації прав потерпілого та їхніх гарантій // Проблеми боротьби з контрабандою: проблеми їх вирішення. - Т.10. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. - Київ. - НДІ "Проблеми людини". - 1998. - С.509-514. - 0,36 друк.арк.

Анотації

Трофименко В.М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза.

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2000.

Дисертація присвячена комплексному розгляду теоретичних і

практичних проблем і шляхів їх вирішення, пов'язаних з гарантіями реалізації у стадії судового розгляду прав та законних інтересів особистості. У роботі визначене поняття кримінально-процесуальних гарантій особистості; з урахуванням міжнародно-правових актів у галузі прав людини, розглянуті питання пов'язані зі специфікою реалізації гарантій прав та законних інтересів підсудного, потерпілого та свідка у стадії судового розгляду, а також забезпечення безпеки цих осіб. Результатом дослідження є теоретичне обґрунтування і формулювання на цій підставі пропозицій спрямованих на вдосконалення діючого законодавства та правозастосовчої практики.

Ключові слова: правосуддя, кримінально-процесуальні гарантії, судовий розгляд, підсудний, потерпілий, свідок.

Трофименко В.М. Уголовно-процессуальные гарантии личности в стадии судебного разбирательства. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза.

Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. Харьков, 2000.

Диссертация посвящена комплексному исследованию теоретических и практических проблем, связанных со спецификой реализации гарантий прав и законных интересов личности в стадии судебного разбирательства.

В результате исследования автором, в частности, предложены и обоснованы следующие положения:

- уточнено понятие такой процессуальной категории, как уголовно-процессуальные гарантии личности, под которыми понимается система или совокупность правовых средств и способов, обеспечивающих всем и каждому равные правовые возможности для достижения и реального осуществления своих прав и свобод при расследовании и судебном рассмотрении уголовных дел. Прослежено соотношение интересов правосудия и интересов личности в сфере уголовного судопроизводства;

- прослежены особенности реализации принципов уголовного процесса в стадии судебного разбирательства в аспекте защиты прав и законных интересов физических и юридических лиц, которые принимают участие в уголовном судопроизводстве, и обосновываются выводы о том, что:

- право лица на судебную защиту в соответствии со ст. 59 Конституции Украины является принципом уголовного процесса,

Українська юридична
академія

Інв. № 7910А

нормативное содержание которого охватывает как право подозреваемого, обвиняемого, подсудимого на защиту, так и право всех лиц, которые принимают участие в уголовном судопроизводстве, на квалифицированную правовую помощь и защиту судом их прав и законных интересов;

- принцип состязательности в стадии судебного разбирательства обеспечивает не только реальность защиты прав и законных интересов личности, но и в наибольшей степени определяет структуру стадии судебного разбирательства, а также процессуальные полномочия суда;

- достоверность выводов суда в определенной степени обусловливается его активностью по установлению фактов, которые входят в предмет доказывания по уголовному делу, но эта активность не может быть направлена на сбор доказательств обвинения;

- в новом УПК Украины следует изменить действующей порядок разрешения заявленных ходатайств, для чего с целью обеспечения реализации права подсудимого и других участников судебного разбирательства на защиту предлагается классифицировать ходатайства на такие, которые требуют немедленного разрешения, и ходатайства, разрешение которых суд вправе отложить до окончания судебного следствия;

- целесообразно, с разрешения суда, предоставить возможность подсудимому во время допроса советоваться со своим защитником, а потерпевшему и свидетелю с адвокатом (представителем);

- закрепленное в проекте УПК Украины право суда, в случае полного признания подсудимым своей вины, на переход к судебным прениям не отвечает нормативному содержанию принципов уголовного процесса (право на судебную защиту; установление объективной истины и др.). Вместе с тем обосновывается позиция о праве суда на сокращение судебного следствия при определенных процессуальных ситуациях (например, если определенные доказательства, полученные в досудебных стадиях, не подвергаются сомнению судом и иными участниками судебного рассмотрения).

В соответствии с Европейской конвенцией о защите прав человека и основных свобод (п.1 ст. 6) в работе конкретизируется право подсудимого на справедливое и открытое судебное разбирательство в разумный срок. Аргументируется целесообразность установления в новом УПК Украины предельных сроков рассмотрения дела в суде первой инстанции и сроков содержания подсудимого под стражей.

В работе обосновывается вывод о необходимости закрепить в УПК Украины право потерпевшего (его представителя) принимать участие в

делах публичного обвинения в качестве субсидиарного обвинителя, в частности, быть ознакомленным с материалами дела с момента признания его потерпевшим; в случае отказа прокурора от обвинения потерпевший может настаивать на продолжении судебного разбирательства; принимать участие в судебных прениях.

Останавливаясь на вопросах, касающихся процессуального положения свидетеля в стадии судебного разбирательства, автор предлагает дополнить перечень прав свидетеля правом привлекать к участию в деле адвоката.

Разработан процессуальный механизм принятия судом решений, связанных с обеспечением безопасности лиц, которые принимают участие в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: правосудие, уголовно-процессуальные гарантии, судебное разбирательство, подсудимый, потерпевший, свидетель.

Trofimenko V.M. Criminal procedural guarantees of individuals at the legislative stage of trial. Manuscript.

Thesis for a candidate's Degree in the field of Juridical Science by speciality 12.00.09 - criminal procedure and criminalistics; legal examination. National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudriy. Kharkiv, 2000.

The dissertation is dedicated to the complex analysis of the theoretical and practical problems and ways of their solving connected with the guarantees of realization of individuals' rights and legal interests at trial.

In the thesis the notion of criminal procedural guarantees of individuals is determined. With regard for international legal acts in the branch of human rights the subject of the research is the range of questions associated with the specific character of enacting the guarantees of rights and legal interests of a defendant, victim and witness at the legislative stage of trial as well as safeguarding of the individuals' security.

The result of the scientific research is the theoretical substantiation and formulating propositions directed on improving the legislation currently

Відповідальний за випуск: к.ю.н., доц. Маринів В.І.

Підписано до друку 20.09.2000 р. Формат 60X90 1/16

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Ум.друк.арк. 0,7. Обл.-вид.арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 852.

Друкарня
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.